

Een beweging zonder natuurlijke vijand?

Over de strategische dilemma's van de milieubeweging

Inleiding

Het lijkt er bijna op dat de geschiedenis van de milieubeweging vaker is geschreven dan dat de beweging zelf geschiedenis heeft gemaakt. In deze talloze geschiedenissen, van zowel de Nederlandse (Cramer 1989, Gorter 1986, Van der Heijden 1992, Van Noort 1988, Tellegen 1983, Tellegen & Willems 1978) als de internationale milieubeweging (Finger 1992, Flam 1994, Hey & Brendle 1994, Jamison, Eyerman & Cramer 1991, Rucht 1990, Rüdig 1990), komt stevast een aantal aspecten aan de orde: welke doelen worden nagestreefd; wat zijn de meest gehanteerde strategieën en actiemiddelen; uit welke bevolkingsgroepen wordt steun gerecruteerd; hoe verlopen organisatie- en mobilisatieprocessen in de loop van de tijd; en hoe is de relatie tot de politiek? Vergeleken met de geschiedschrijving van andere sociale bewegingen lijkt hier weinig nieuws onder de zon. Wie beter kijkt, wordt echter getroffen door twee zaken. In de eerste plaats wordt er meer dan gemiddeld aandacht gegeven aan het 'discours' van de beweging: veel auteurs wijzen erop dat er met de milieubeweging nieuwe ideologieën in de wereld zijn gekomen. In de tweede plaats staat de nieuwe milieubeweging, opgekomen in de loop van de jaren zestig, in een ingewikkelde verhouding tot politieke partijen. In veel westerse landen is het in de afgelopen decennia immers ook tot groene partijvorming gekomen.

Zowel deze groene ideologie als het gewicht van 'groen' voor politieke partijen is van betekenis als we een analyse willen maken van de strategische dilemma's van de Nederlandse milieubeweging. Het plaatst strategische discussies namelijk in het perspectief van enerzijds de wensen van de beweging, en anderzijds de mogelijkheden van de politiek.¹ Deze opvattingen en mogelijkheden geven gezamenlijk richting aan de door de milieubeweging gehanteerde strategieën en actierepertoires. Het begrijpen van strategieën in het dubbele perspectief van de doelen van de beweging en de mogelijkheden van de politiek, breekt met het idee dat het actierepertoire wordt bepaald door de 'objectieve' ernst van de problemen waarmee de milieubeweging geconfronteerd wordt. Of een milieu-organisatie tot actie

overgaat en welke middelen ze hierbij hanteert, hangt niet af van de 'objectieve' ernst van de milieucrisis maar van de subjectieve perceptie van deze crisis door de organisatie. Deze perceptie wordt op haar beurt gekleurd door de mogelijkheden om aan de situatie iets te doen, met andere woorden, door de politieke context. Een voorbeeld. Hoewel alle Europese landen objectief bedreigd werden door de *fall out* van de ontplofte kernenergiereactor in Tsjernobyl, reageerde de milieubeweging in Duitsland zeer heftig, met grote en radicale mobilisaties, in Nederland bescheiden maar met veel effect op de politiek, in Frankrijk nauwelijks of niet (Koopmans & Duyvendak 1995a, 248). Of zoals Rucht (1994, 153) concludeert naar aanleiding van zijn studie van de Franse kernenergiebeweging:

The world's most ambitious nuclear power programme neither induced the highest fears nor the most radical movement. As with many other examples, we can learn from the French case that it is the perception of problems that influences social action strongly rather than the objective situation, as in the number of nuclear reactors.

In de literatuur over sociale bewegingen is het idee dat probleemdruk zou leiden tot acties van bewegingen door de meeste auteurs al weer enige tijd verlaten. Collectieve acties kunnen niet begrepen worden met behulp van vulkaantheorieën (Aya 1990). Veel auteurs lijken het erover eens dat èn de politieke mogelijkheden èn de doelen van een beweging er toe doen als we mobilisatiestrategieën willen begrijpen. In de praktijk heeft dit ertoe geleid dat er enerzijds *sophisticated* analyses worden gemaakt van de discoursverschuivingen in de milieubeweging (zie bijvoorbeeld: Hajer 1994, 1996, Spaargaren & Mol 1992), en anderzijds politicologische analyses van de ontwikkeling van actiedoelen en -strategieën, waarbij de parlementair-politieke context als belangrijkste verklarende variabele wordt ingezet (Van der Heijden 1992, Kitschelt 1986, Rucht 1990, 1994). Hoewel de aandacht voor beide aspecten een stap vooruit is, blijft het onbevredigend dat een verband tussen de groene ideologie enerzijds en de politieke context anderzijds niet of nauwelijks wordt gelegd. In de discoursanalyse blijft vaak schimmig welke rol politieke machtsverhoudingen spelen in verschuivingen in ideologieën, terwijl de auteurs van de politieke context - de *political opportunity structure* (POS) - het objectivisme van de probleemdruk dreigen in te wisselen voor het objectivisme van de politieke structuren (Koopmans & Duyvendak 1995b, 245). Het lijkt dan ook de hoogste tijd om beide innovaties: het perspectief van discursiviteit, in de literatuur over sociale bewegingen ook wel *framing* genoemd (Johnston & Klandermans 1995, Morris & McClurg Mueller 1992, Snow & Benford 1998, 1992, Snow e.a.

1986), en de POS-benadering (Kriesi e.a. 1992, 1995, McAdam 1982, Tarrow 1994), te combineren. Dit leidt tot de volgende onderzoeksvraag: welke invloed hebben de politieke context en de ideologie van de milieubeweging in hun onderlinge samenhang op de door de beweging gekozen strategieën?

Het hoofdstuk is als volgt opgebouwd. Om de Nederlandse milieubeweging en haar strategische dilemma's in kaart te brengen worden achtereenvolgens drie vergelijkingen gemaakt. In de eerste plaats zal de milieubeweging vergeleken worden met andere sociale bewegingen in een aantal landen (Duitsland, Frankrijk, Nederland, Zwitserland).² Hierbij zal duidelijk worden dat het milieu een specifieke plaats op de politieke agenda heeft in westerse, geïndustrialiseerde landen, hetgeen zowel effect heeft op de doelen van de beweging als op haar strategieën. Ook zal, andersom, worden gekeken naar de ideologie van de milieubeweging en de plaats die de politiek hierin inneemt, aangezien dat consequenties kan hebben voor de strategie van de beweging. In de tweede plaats zal een vergelijking plaatsvinden binnen de milieubeweging tussen een aantal kwesties (*issues*): zijn de groene ideologie en de politieke context wel vergelijkbaar voor iedere kwestie die aan de orde wordt gesteld? Wat zegt dit over de strategische dilemma's van (delen van) de milieubeweging?³ Tenslotte zal de Nederlandse milieubeweging vergeleken worden met haar evenknie in Duitsland, Frankrijk en Zwitserland. In deze vergelijking wordt gekeken welke strategische opties de Nederlandse milieubeweging heeft, gegeven de nationale politieke context enerzijds en haar ideologie anderzijds.

Een reusachtige beweging

De milieubeweging wordt door verschillende auteurs getypeerd als een reus. Van der Heijden noemt de Nederlandse milieubeweging 'een reus op lemen voeten', 'indrukwekkend maar tamelijk ongevaarlijk' (1992, 98) en Hooghe kenschetst de Belgische milieubeweging als 'een reus op duizend voetjes' (1995, 49). In dit beeld komen twee aspecten van de milieubeweging gelijktijdig tot uitdrukking: de milieubeweging is een heel grote, brede beweging met veel verschillende organisaties met uiteenlopende doelen, maar haar omvang maakt haar niet noodzakelijkerwijs zeer strijdbaar. Als we de milieubeweging vergelijken met andere sociale bewegingen dan blijkt zij inderdaad over een indrukwekkend aantal leden te beschikken en ook haar financiële bronnen zijn zeer aanzienlijk, terwijl haar mobilisatiekracht, althans vergeleken met de vredesbeweging, beperkt is (zie tabel 1).

Tabel 1 *Lidmaatschap, middelen en mobilisatieniveau van vijf nieuwe sociale bewegingen in vier landen*

a) Gemiddeld ledental per bewegingsorganisatie in vier landen in 1989

	Milieu	Vrede	Solidariteit	Autonomen	Homo
Per organisatie	91.800	5.300	15.500	880	5.000
Per miljoen inwoners	5.450	270	1.020	110	170
(aantal org.)	(27)	(15)	(32)	(6)	(16)

b) Gemiddeld niveau van financiële middelen van bewegingsorganisaties in vier landen in 1989 per beweging (in duizenden dollars)

	Milieu	Vrede	Solidariteit	Autonomen	Homo
Per organisatie	4.390	330	1.850	170	720
Per miljoen inwoners	235	8	144	24	14
(aantal org.)	(31)	(12)	(31)	(6)	(9)

c) Totaal mobilisatieniveau van vijf sociale bewegingen in vier landen 1975-1989 (exclusief petities en festivals)

	Absoluut niveau
Vredesbeweging	9.099.079
Milieubeweging	3.383.546
Solidariteitsbeweging	2.024.453
Autonomenbeweging	515.368
Homobeweging	118.497

Bronnen: Kriesi (1994); Duyvendak & Giugni (1995).

Een aantal zaken valt op. In de eerste plaats hoe groot de verschillen in mobilisatiekracht zijn tussen bewegingen die zich richten op onderwerpen waar in principe iedereen zich mee kan identificeren (milieu, vrede, anti-racisme) en bewegingen die ofwel identiteitsgebonden zijn (zoals in het geval van homoseksuelen), ofwel zeer radicaal (zoals in het geval van de autonomenbeweging, waarbij met name aan krakers moet worden gedacht). In de tweede plaats het gespiegelde beeld tussen milieu- en vredesbeweging: de vredesbeweging, die zeer veel mensen mobiliseert, heeft nauwelijks leden en ook zeer weinig financiële middelen, terwijl de milieubeweging relatief rijk is, veel sterke organisaties met veel leden kent maar minder tot mobiliseren in staat blijkt. In de derde plaats valt op dat hoewel de vredesbeweging in de periode 1975-1989 in totaal meer mensen op de been

bracht dan de milieubeweging, dit niet betekent dat de vredesbeweging ook in het aantal acties de milieubeweging overtrof. Integendeel, in bijna alle landen organiseerde de milieubeweging meer activiteiten dan de vredesbeweging en de andere nieuwe sociale bewegingen. Dit betekent dat het aantal deelnemers per activiteit in het geval van de milieubeweging lager was dan bij de vredesbeweging. Moet de verklaring hiervoor worden gezocht in het radicalere karakter van de acties van de milieubeweging, waardoor mensen werden afgeschrokken om deel te nemen?

Tabel 2 Actierepertoires van de milieubeweging versus andere nieuwe sociale bewegingen in vier landen 1975-1989 (percentages)

	Milieubeweging	Overige nieuwe sociale bewegingen
Demonstratief	70.2	57.9
Confrontatief	18.9	22.3
Gewelddadig	10.9	19.8
Totaal	100,0	100,0
(totaal aantal onconventionele acties)	(1252)	(2923)

Legenda. Demonstratieve acties: handtekeningenacties, manifestaties, protestmarsen, brievenacties, feesten met symbolische politieke waarde, enz. Confrontatieve acties: boycots, hongerstakingen, illegale demonstraties, blokkades en bezettingen (dus inclusief illegale acties). Gewelddadige acties: aanslagen, diefstallen, sabotage, geweld tegen personen, gewelddadige demonstraties enz. (Duyvendak & Koopmans 1992, 256). Naast deze zichtbare acties onderscheiden we ook nog conventionele acties of strategieën, lopend van het aanspannen van juridische procedures, lobbyen, deelnemen aan adviesorganen, beleggen van persconferenties, tribunalen en openbare hoorzittingen tot en met het plaatsen van advertenties met oproepen tot actie.

Tabel 2 maakt duidelijk dat het lagere mobilisatieniveau van de milieubeweging niet kan worden verklaard uit een radicaler actierepertoire. De cijfers sporen eerder met het beeld van de reus op lemen voeten: de beweging is heel omvangrijk (tabel 1) en weinig radicaal in haar strategie en actierepertoire (tabel 2). Toch is hiermee het beeld van de milieubeweging nog niet compleet. Preciezer: de milieubeweging blijkt niet in haar geheel in één beeld gevangen te kunnen worden. Voor een goede vergelijking tussen de milieubeweging en de andere sociale bewegingen qua strategieën en actierepertoire is het noodzakelijk om binnen de milieubeweging onderscheid te maken tussen de acties die zich richten tegen kernenergie en overige milieukwesties. Dan blijkt dat, hoewel milieu-acties gemiddeld inder-

daad minder radicaal zijn dan acties van de andere nieuwe sociale bewegingen, dit niet geldt voor ieder thema binnen de milieubeweging (Duyvendak e.a. 1992, 279). Zo wordt rond kernenergie vrij radicaal gemobiliseerd.⁴ In het tweede deel gaan we op deze verschillen binnen de milieubeweging verder in. Gelet op de radicale vleugel, moeten we konkluderen dat de milieubeweging méér is, en meer kan zijn, dan een reus op lemen voeten. Enerzijds is sprake van een heel omvangrijke groep die de milieubeweging ondersteunt - in Nederland is op dit moment zeventien procent van de bevolking lid van een milieu-organisatie, meer dan in enig ander land ter wereld - zonder dat ze zelf echt actief zijn. Anderzijds kan het rondom bepaalde kwesties wel degelijk tot confrontatieve acties komen. De milieubeweging lijkt een gespleten beweging: een reusachtig deel dat vooral papieren lid is en zeer voorzichtigjes mobiliseert, en een meer radicaal deel dat confrontatieve en soms zelfs gewelddadige acties uitvoert. Hoe kunnen in het licht van de groene ideologie en de politieke verhoudingen de verschillen tussen de bewegingen nu begrepen worden?

De ideologie

De massale steun voor de milieubeweging, tot uitdrukking komend in het ledental, moet allereerst verklaard worden uit haar voor velen aansprekende *doelen*: deze worden tegenwoordig slechts door weinigen betwist. In de tijd dat de milieubeweging haar opvattingen over een schoon milieu nog aan radicale maatschappijkritiek paarde, met andere woorden: toen groen en rood nog natuurlijke bondgenoten leken, was haar vermogen om brede lagen van de bevolking aan zich te binden aanzienlijk geringer. Nu de milieubeweging echter de taal is gaan spreken van de *ecologische modernisering* (Van Driel e.a. 1993, Hajer 1994, 1996, Huber 1982, Spaargaren & Mol 1992) is haar aantrekkingskracht vergroot.⁵

Aangezien de omarming door de milieubeweging van het gedachtengoed van ecologische modernisering door alle auteurs gezien wordt als de meest belangwekkende vernieuwing in de ideologie van deze beweging, is het van belang om bij de inhoud hiervan stil te staan. Van Driel e.a. (1993, 12) geven de volgende schets van deze nieuwe ideologie:

De ecologische problematiek wordt niet in de eerste plaats veroorzaakt door de hoogte van het BNP, maar door de huidige aard/kwaliteit van de massaproductie en -consumptie: wat wordt er gemaakt en hoe wordt dat gemaakt en gebruikt. Beperkte veranderingen in techniek en kleine verschuivingen in consumptie kunnen daarom het milieugebruik vaak al drastisch omlaag brengen, en dat tegen zeer

beperkte kosten. (...) Tegen deze achtergrond kunnen we het milieubeleid zien als een noodzakelijke, welkome impuls voor verandering; voor technische, economische en culturele vernieuwing. De uitdaging van duurzame ontwikkeling kan worden opgevat als beslissende aanleiding tot vernieuwing en verbetering van de kwaliteit van de economische structuur.

Hajer maakt duidelijk dat deze opvatting van ecologische modernisering niet alleen haaks staat op het anti-kapitalistische en anti-industriële gedachtegoed van de rood-groenen, maar ook op de 'geitenwollen-sokken' ideologie van de donker-groenen:

Ecological modernisation recognises on the one hand the structural character of the environmental problematic, while on the other ecological modernisation differs essentially from a radical green perspective. Radical greens or deep ecologists will argue that the 'ecological crisis' cannot be overcome unless society breaks away from industrial modernity. They might maintain that what is needed is a new 'place-bound' society with a high degree of self-sufficiency. This stands in contrast to ecological modernisation which starts from the conviction that the ecological crisis can be overcome by technical and procedural innovation. What is more, it makes the 'ecological deficiency' of industrial society into the driving force for a new round of industrial innovation (Hajer 1994, 5).

In zijn proefschrift analyseert Hajer overtuigend de veranderingen die zich voltrokken hebben in de ideologie van de milieubeweging, en daarmee in de doelen die ze zich stelt. Deze doelen zijn beperkter geworden nu er vertrouwen is in de technische mogelijkheden om de ecologische crisis de baas te worden en de technologie niet meer als tegenstander doch eerder als bondgenoot wordt gezien. Maar niet alleen haar doelen zijn beperkt:

The social movements that had peeked through the aura of expertise and had escaped the modernist mythology of progress in which high tech developments like the nuclear were embedded, now effectively restricted their own possibilities to argue their case (Hajer 1996, 94).

Sterker nog: wat 'de kwestie' was veranderde zelf. Nu technische oplossingen voor problemen onder handbereik leken te liggen, bleek er ook veel meer waardering te zijn voor het moderne leven dat de milieuproblemen veroorzaakte. Een voorbeeld is de wisselende waardering van ruimtelijke mobiliteit. Terwijl de milieubeweging in de jaren zeventig toename van mobiliteit als zodanig ongewenst en niet passend vond bij een gezond, groen leven, wordt dezelfde toename vandaag als een probleem gezien omdat de milieu-effecten op de langere termijn zeer schadelijk zijn - niet omdat de behoefte aan mobiliteit op zichzelf verkeerd zou zijn. Beperking

van de mobiliteit was voor de milieubeweging in de jaren zeventig dus geen probleem, werd integendeel uitdrukkelijk gewenst. Nu het handelen van de milieubeweging niet meer door een diepgroene anti-mobiliteitshouding wordt gemotiveerd, is het vragen om beperking van mobiliteit ook in de ogen van de beweging problematisch.⁶ Het mobiliteitsprobleem is nu dus enerzijds ieders probleem geworden, maar anderzijds niet langer onoverkomelijk. Bijna iedereen heeft ook het vertrouwen gekregen dat het kan worden opgelost.

Dat de ideologische verschuiving in de richting van ecologische modernisering veel mensen aanspreekt blijkt ook uit de ledentallen van milieuorganisaties, die vooral de laatste jaren enorm gegroeid zijn. Terwijl de aanwas na het rapport van de Club van Rome aanvankelijk slechts langzaam op gang kwam, is er sinds 1975 sprake van een vertienvoudiging van het aantal leden. Niet alle organisaties profiteren echter in dezelfde mate van deze groei; er lijkt met name sprake van 'postgiro-activisme' (Van der Heijden 1992). De radicaalste en meest mobiliserende organisatie Friends of the Earth (Nederlandse afdeling: Milieudefensie) blijft ondanks haar gestage groei het kleinst, terwijl organisaties waarin de eigen bijdrage vaak beperkt blijft tot een financiële (Greenpeace en het World Wildlife Fund) de sterkste groei kennen.

De politieke machtsconfiguratie

Het is duidelijk dat de milieubeweging in steeds bredere lagen van de bevolking gehoor vindt. Maar waarom de steun voor de beweging zich vooral uit in ledentallen en geld en minder in mobilisaties op straat, is daarmee nog niet verklaard. Misschien kan een vergelijking met de vredesbeweging, die een tegengesteld profiel kent, helpen om dit te begrijpen. Terwijl ook de vredesbeweging een schoon en universeel goed nastreeft - wie is er nu tegen vrede? - slaagt zij er nauwelijks in om mensen langdurig aan zich te binden door lidmaatschappen en beschikt ze mede daardoor over beperkte financiële middelen. Ze was in de eerste helft van de jaren tachtig daarentegen wel in staat om zeer massaal te mobiliseren.

Deze vergelijking raakt het hart van de mobilisatietheorie: wanneer willen mensen voor welk doel en op welke manier in beweging komen?⁷ Zowel de vredes- als de milieubeweging kunnen in principe zeer grote groepen aanspreken. Of en hoe mensen zich engageren (en dus welke strategie een beweging kan volgen) wordt echter niet alleen bepaald door de doelen van de beweging maar ook door de politieke machtsconfiguratie. Of mensen daadwerkelijk in beweging komen, hangt namelijk af van de vraag of

zij denken dat hun inzet bijdraagt aan een oplossing van het probleem. Wanneer de politiek zich niets gelegen laat liggen aan hun inzet, komen de meeste mensen niet in beweging. Als politieke partijen bovendien al in de gewenste richting werken, motiveert dat mensen niet tot een extra inspanning. Alleen wanneer de eigen bijdrage van directe invloed lijkt te kunnen zijn op een goede afloop, zijn sociale bewegingen in staat tot massale en (of) radicale mobilisatie (Koopmans 1995). Anders gezegd: zolang een kwestie niet politiek omstreden is en de houding van het parlement eerder welwillend dan vijandig, gaan mensen niet de straat op maar geven ze liever geld. Mensen gaan pas zelf de straat op als ze menen dat dit direct van invloed kan zijn op de uitkomst van een conflict.

De variaties in het actierepertoire verraden dat zich grote verschillen voordoen in de verhouding tussen nieuwe sociale bewegingen en de politiek. Blijkbaar is de milieubeweging vooral een 'goed doel': afgezien van kernenergie hebben grote milieuconflicten zich inderdaad minder voorgedaan. Dat grootschalige publieke en politieke conflicten in de wereld van het milieu relatief schaars zijn, vloeit in de eerste plaats voort uit de opstelling van de officiële politiek. In alle onderzochte landen blijkt de milieubeweging, van alle sociale bewegingen, veruit het warmst onthaald te worden door ambtenaren en politici. De milieubeweging wordt niet als tegenstander gezien maar veeleer als deskundige bondgenoot tegenover een gezamenlijk probleem. De ingroei van de milieubeweging in de staat is dan ook veel groter dan van de vredesbeweging. Terwijl de defensiepolitiek door de politieke klasse wordt gemonopoliseerd en 'de straat' op dit terrein gewantrouwd, is daar bij het milieuvraagstuk veel minder sprake van. Hier zijn vertegenwoordigers van organisaties veelal welkom in adviesorganen en gaat ook de subsidiekraan open: veruit het royaalst in Nederland, maar in alle landen van alle bewegingen het meest voor de milieubeweging.

We hebben voorgesteld om bewegingen die door de politiek op deze wijze bondgenootschappelijk worden onthaald *low profile movements* te noemen: ze hebben relatief gemakkelijk toegang tot de ambtenaren en de politiek, en hun doelen zijn als zodanig weinig omstreden, integendeel, ze worden door politici en ambtenaren vaak zelfs gedeeld. Bewegingen als de anti-kernwapenbeweging en de kraakbeweging daarentegen, die vitale belangen van de staat betwisten zoals de nationale veiligheid en de bescherming van het particuliere eigendom, worden heel wat minder warm tegemoet getreden. Deze *high profile movements* zullen hun toevlucht dan ook veel meer moeten zoeken tot radicale en (of) zeer massale mobilisaties om toegang tot de politieke arena te krijgen (Duyvendak & Giugni 1995, 96-98 en 107-108).

De open houding van de politiek ten opzichte van de milieubeweging heeft effect op haar actierepertoire: de milieubeweging lijkt al resultaat te kunnen boeken door bij de overheid aan tafel te schuiven, en dus zijn mobilisaties op straat en radicalere manifestaties in het algemeen overbodig. Het lidmaatschap van een milieu-organisatie (b)lijkt een voldoende bijdrage aan de milieustrijd: deze organisaties vinden immers gehoor bij de overheid. De (dis-)kwalificatie van de milieubeweging als 'een reus op lemen voeten' is misplaatst wanneer de milieubeweging inderdaad gehoor vindt: dan is ze een reus die iets bereikt. Deze kwalificatie is echter terecht wanneer ze niet in staat is tot massale en (of) radicale mobilisatie wanneer dat nodig is, zoals bij *high profile* onderwerpen. Zeker de laatste jaren lijkt hier voor de milieubeweging een probleem te ontstaan: de open houding van politieke autoriteiten en de ideologie van de ecologische modernisering dreigen van de milieubeweging meer en meer een reus op lemen voeten te maken omdat zij, ook bij meer omstreden onderwerpen, nog maar moeilijk in beweging komt.

Paradoxaal genoeg leidt de ingroei van een *low profile* beweging in de politiek namelijk al snel tot een zekere depolitisering. Aangezien 'niemand toch tegen het milieu is', en 'we eigenlijk allemaal hetzelfde willen', is het voor de milieubeweging ingewikkeld om te polariseren. Wanneer de beweging meent dat er wel degelijk strijdige opties bestaan, moet ze eerst door de conflicten-toedekkende retoriek van 'iedereen-voor-een-duurzame-wereld' heenbreken. De milieubeweging staat dan voor de ondankbare opgave om conflicten te *maken*, de schijnbare consensus te doorbreken, een kwestie een *high profile* te geven. Wanneer minister De Boer van VROM de vijfde, nieuwe baan van Schiphol typeert als een 'milieubaan', dan past dat in het verhaal dat iedereen vóór het milieu is. Dat iedereen de taal spreekt van de ecologische modernisering creëert voor de milieubeweging een specifiek probleem: ook haar mogelijke tegenstanders beschouwen en presenteren zich als voorstanders. De milieubeweging ontbreekt het langzamerhand aan een natuurlijke tegenstander.

Hierdoor is ook het vinden van natuurlijke bondgenoten niet eenvoudig. Afgezien van groene partijen, is de politieke wereld immers niet georganiseerd rond voor- en tegenstanders van de groene kwestie. De politiek is nog steeds primair gecentreerd rond de 'sociale kwestie'. Op een links-rechts-as is het bepaald niet vanzelfsprekend waar voor- en tegenstanders voor groene politiek zitten: in de PvdA, bij D66, onder VVD'ers of bij het GPV? Aangezien alle politieke partijen haar wel enigszins goedgezind zijn, heeft de milieubeweging weinig echte bondgenoten. Als alle partijen zich namelijk een groen imago aanmeten is het electoraal gezien minder aan-

trekkelijk om zich op groene politiek te profileren: het valt partijen dan zwaar om zich op dit onderwerp te onderscheiden. Voor de milieubeweging geldt bij uitstek dat als iedereen je vriend is, je een allemansvriend bent en er dus weinig hechte banden bestaan.

Deze positie van groen in de politiek verklaart ook waarom de milieubeweging weinig massale acties kent: als alle partijen groen hoog in het vaandel hebben, dan zullen onderwerpen niet snel een *high profile* krijgen. Hoogoplopende conflicten zijn voor politieke partijen voorwaarde om zich te solidariseren met een beweging - zeker in het geval van de milieubeweging waar geen enkele grote partij een bijzonder intieme relatie mee onderhoudt. En zonder steun van partijen is massale mobilisatie voor bewegingen moeilijk.

In het geval van de vredesbeweging ligt de verhouding tot de politiek anders: burgers worden op het terrein van vrede en veiligheid beschouwd als buitenlui, die zich beter niet met deze zaken kunnen bemoeien. Er is dan ook geen sprake van een open houding van politieke partijen, noch van ambtenaren. Alleen wanneer zich in de politiek een conflict voordoet op dit gebied, krijgt de vredesbeweging de kans om zich te manifesteren, juist met behulp van de linkse politieke partijen die historische banden hebben met deze beweging. Deze partijen hebben in hun conflict met andere partijen dan baat bij de mobilisatie van de beweging, die het conflict verder op de spits kan drijven. Met hetzelfde gemak laten deze partijen de vredesbeweging echter ook weer vallen als hun dat strategisch beter uitkomt. De bemoeienis van de vredesbeweging met de politiek blijft een uitzondering, terwijl die in het geval van de milieubeweging eerder regel is. De vredesbeweging krijgt geen enkele subsidie en kent nauwelijks continuïteit, terwijl milieu-organisaties, naast hun inkomsten uit de talrijke lidmaatschappen, vaak ook worden gesubsidieerd (Duyvendak & Giugni, 1995, 108).

Wanneer we bewegingen in de tijd vergelijken, dan zal het in het licht van bovenstaande niet verbazen dat ze in hun ontwikkelingsgang sterk verschillen. Waar *high profile* bewegingen zoals de vredesbeweging gekenmerkt worden door korte, snel op- en aflopende actiegolven, kent de ontwikkeling van de milieubeweging een gelijkmatiger patroon.⁸

Ideologie en politiek

De strategische opties van de milieubeweging worden dus bepaald door enerzijds het *low profile* karakter van veel milieukwesties in de politiek, en anderzijds haar grote respons bij het brede publiek. Zoals in de inlei-

ding gesteld, moet het actierepertoire van de beweging echter niet begrepen worden tegen de achtergrond van beide aspecten *afzonderlijk* maar juist in hun samenhang. De warme ontvangst van de milieubeweging door de overheid en de ideologie van de ecologische modernisering versterken elkaar wederzijds, bevestigen het beeld van een consensueel onderwerp, en beperken daardoor de strategische opties van de milieubeweging.

Die versterking en beperking kan als volgt in de tijd worden gereconstrueerd. De plaats van groen in het politieke krachtenveld is in toenemende mate consensueel geworden. De dominante gedachte is nu dat 'we gezamenlijk een groene toekomst tegemoet gaan, wanneer tenminste iedereen daar zijn of haar best voor doet'. Voor Den Haag is iedereen gelijkelijk aansprakelijk geworden. Wanneer het milieu aldus wordt gedefinieerd als ieders probleem, dan hoeft het niet te verbazen dat de overheid een campagne start onder de leuze 'Een beter milieu begint bij jezelf'. De milieukwestie kan in de consensuele definitie worden geïndividualiseerd: het is niet de ene groep tegen de andere, maar ieder voor zich voor een beter milieu. Waarschijnlijk heeft het benadrukken van ieders individuele verantwoordelijkheid door de politiek een positief effect gehad op burgers om zich als lid aan te melden bij een, niet al te radicale, milieu-organisatie. Maar het heeft de strategische opties ook beperkt: als iedereen even schuldig is aan de aantasting van het milieu en even verantwoordelijk voor de toekomst, dan wordt het ingewikkeld om nog de straat op te gaan of anderszins te mobiliseren. Dat gebeurt immers vooral als sprake is van een conflict, wanneer er met een beschuldigende vinger naar anderen kan worden gewezen.

Maar niet alleen de overheid maakt het milieu tot ieders probleem. Ook de milieubeweging lijkt de verantwoordelijkheid voor (de bedreiging van) een groene toekomst eerlijk over iedereen te verdelen. En dat versterkt de genoemde strategische consequenties: zo komt het nog maar heel moeilijk tot massale, laat staan radicale acties. Freek de Jonge had op een manifestatie tegen de uitbreiding van Schiphol niet toevallig een pak boter op zijn hoofd: wie kan wie nog aanspreken als iedereen gelijkelijk blaam treft? Als een probleem ieders probleem is, dan is het niemands probleem in het bijzonder meer.

Bij het milieubeleid en de milieubeweging spelen twee met elkaar samenhangende *dilemma's van collectieve actie*. In de eerste plaats is er de kwestie wie onder welke voorwaarden bereid is om zijn of haar gedrag aan te passen voor het milieu. Wanneer het milieuprobleem namelijk echt een probleem van iedereen is, dan is het nog maar de vraag of 'een beter milieu begint bij jezelf'. Er dreigt dan immers het typische dilemma van collectieve actie uit de speltheorie: waarom zou ik als eerste een stap zetten

wanneer ik niet zeker weet dat anderen die stap ook zetten, terwijl mijn stap nauwelijks bijdraagt aan de oplossing van de immense problemen als anderen dezelfde stap niet gelijktijdig doen?⁹ De milieubeweging wil dit dilemma van collectieve actie doorbreken door de overheid te verplichten om in te grijpen, bijvoorbeeld door het vliegaanbod op Schiphol aan een maximum te binden. De overheid lijkt hier echter weinig voor te voelen. Niet alleen past dwingend optreden slecht in tijden waarin verkondigd wordt dat de overheid moet terugtreden en dereguleren, ook zijn politici bang om hun vingers te branden: aangezien in de dominante definitie het milieuprobleem door iedereen gemaakt wordt, zullen alle burgers in hun belangen geschaad worden. Het is electoraal veiliger om op te roepen tot een begin-bij-jezelf-campagne dan om als overheid je verantwoordelijkheid te nemen. De definitie van het milieuprobleem als ieders probleem leidt dus eerder tot individualisering van de oplossing dan tot politisering. De overheid zal, paradoxaal genoeg, op een terrein waar iedereen aansprakelijk is, niet snel burgers werkelijk durven aan te spreken op hun gedrag.

Daartoe zal de politiek moeten worden gedwongen door de milieubeweging, maar zij zit gevangen in haar eigen variant van het dilemma van collectieve actie. Aangezien ook zij de milieucrisis definieert in termen van een collectieve schuld, kan zij moeilijk sommigen in het bijzonder voor de milieucrisis aansprakelijk stellen. In de ideologie van de ecologische modernisering is niemand slachtoffer van aanwijsbare anderen, integendeel, de milieucrisis is juist een uitdaging voor iedereen. Dit staat in scherp contrast tot de tijd dat grote delen van de beweging nog een rood-groene of diep-groene ideologie aanhingen. Toen leek de schuld voor het slechte milieu niet gelijk verdeeld: bepaalde groepen - vaak ondernemers - waren meer schuldig dan anderen. Gewone burgers waren vooral slachtoffer en hadden daarom ook het recht en de mogelijkheid om te protesteren. Het was Wij versus Zij. Bovendien was er ook verzet tegen het groeidenken, de toenemende mobiliteit, kortom, tegen het type modernisering waarop Zij koersten. Hier stelde de milieubeweging haar eigen utopie tegenover: *small is beautiful* (Schumacher 1973) en groei is verdacht. Nu de milieubeweging haar kaarten echter meer en meer op ecologische modernisering heeft gezet en mobiliteit ook door haar als een verworvenheid wordt gezien, komt de schuldvraag en daarmee het perspectief anders te liggen: ieders levensstijl draagt bij aan de milieuproblemen en voor niemand is het leuk om zijn of haar levensstijl aan te passen. Juist omdat iedereen boter op zijn of haar hoofd heeft en ook in de toekomst van het moderne leven wil blijven genieten, moet de overheid ingrijpen. De vraag rijst dan echter welke strategische mogelijkheden de milieubeweging heeft om de overheid effectief onder druk te zetten. Welke burgers voelen zich door een milieu-

beweging aangesproken wanneer niemand in het bijzonder voor de milieucrisis aansprakelijk wordt gesteld? Welke mensen gaan de straat op, niet om anderen van falen te beschuldigen maar om schuld bewust aan de overheid te vragen in te grijpen?

De grote aanhang van de milieubeweging van dit moment toont enerzijds dat haar zorgen breed worden gedeeld, dat zeer velen zich bewust zijn dat voor de moderne levensstijl een te hoge prijs dreigt te moeten worden betaald. Maar het relatief geringe aantal manifestaties en radicale acties toont anderzijds ook dat dit schuld bewustzijn niet alleen in de politiek tot passiviteit leidt: zoals de politiek bang is voor drastische maatregelen, zo zijn ook leden van de milieu-organisaties moeilijk echt in beweging te krijgen. Dit is een probleem op het moment dat de milieubeweging meent dat het om een urgente kwestie gaat waarvoor ze bij regering en parlement geen gehoor krijgt via de informele wegen van overleg en lobby. Met andere woorden: bij een (potentieel) *high profile* onderwerp lijkt de milieubeweging een olifant-op-lemen-voeten te zijn geworden.

Het succes van *Greenpeace* illustreert deze ambivalente situatie. Burgers komen niet zozeer zelf in actie, maar zijn wel bereid om radicale acties te ondersteunen. De noodzaak hiervan wordt blijkbaar bevolkingsbreed onderkend, maar weinigen lijken zich geroepen te voelen om er zelf meer aan te doen dan anderen¹⁰ - terwijl alleen collectieve actie van de milieubeweging de dilemma's van collectieve actie op overheidsniveau kan doorbreken.

De vraag is of de milieubeweging tot dergelijke massale dan wel radicale mobilisaties in staat is, zolang haar standpunt luidt dat iedereen even veel boter op zijn of haar hoofd heeft en ook evenveel te verliezen heeft. De afgelopen tijd spraken immers die acties het meest aan waarin er juist een duidelijk onderscheid gemaakt werd tussen Wij en Zij: de consumentenacties tegen Shell in verband met de Brent Spar en die tegen de Franse overheid in verband met haar kernproevenbeleid. Een zeer groot deel van de bevolking bleek bereid om deel te nemen aan deze laagdrempelige acties, waarmee zowel bedrijven als de politiek onder druk werden gezet. Niet toevallig ging het bij deze acties om milieukwesties waar de schuldvraag duidelijk beantwoord kon worden: de consumenten droegen geen schuld, Shell en de Franse regering wel. Bij zulke onderwerpen kon de milieubeweging ook de steun en de sympathie van politieke partijen krijgen, op voorwaarde dat het ging tegen Zij-Shell en Zij-Frankrijk, op voorwaarde dus dat de consensus bewaard bleef van het Wij-samen-voor-het-milieu.

Deze voorbeelden leren dat het voor de milieubeweging niet onmogelijk is om de passieve steun te activeren. Ze leren echter ook dat mensen zich

juist aangesproken lijken te voelen omdat ze uitdrukkelijk niet aansprakelijk worden gesteld voor het concrete milieuprobleem: ze protesteren 'ouderwets' tegen het gedrag van anderen. Bovendien keert het protest zich niet tegen het beleid van de eigen overheid maar tegen dat van Shell en tegen Frankrijk. De politiek in Nederland, Duitsland en Zwitserland steunde zelfs het protest, waardoor het beeld van consensus tussen beweging en politiek bleef bestaan.¹¹

Dat roept de vraag op of er werkelijk geen strategische mogelijkheden meer zijn voor de milieubeweging om de politiek zonodig extra onder druk te zetten, om de mede door haarzelf opgeroepen consensus te doorbreken. Voor een antwoord op deze vraag lijkt het zinvol om over te stappen naar de tweede vergelijking: de verschillende posities van milieukwesties in de politiek. Zijn er kwesties die wel een *high profile* hebben in de politiek, waar het lemen-voetenkarakter van de milieubeweging dus doorbroken moest worden wilde er sprake kunnen zijn van succes?

Reusachtige verschillen in politieke waardering van milieukwesties

Om te beginnen moet worden vastgesteld dat in de politiek het ene onderwerp niet van van nature meer omstreden is dan het andere; bovendien kan eenzelfde onderwerp veranderen van een *low profile issue* in een *high profile issue*. Of een bepaald beleidsdomein omstreden is, hangt primair af van de dominante definities van de centrale conflicten en belangen in de politiek (Kriesi & Duyvendak 1995). Zoals opgemerkt, is het milieu als zodanig niet erg omstreden in de politiek: volgens velen raakt het niet aan wezenlijke staatstaken en -belangen. Van alle bewegingen wordt de milieubeweging in de onderzochte landen dan ook het meest hartelijk ontvangen op ministeries en in het parlement. Maar dat geldt niet voor alle onderdelen van de milieubeweging. Met name de anti-kernenergievleugel is overal repressief tegemoet getreden, werd niet of nauwelijks gesubsidieerd of anderszins ondersteund en moest haar successen, voor zover daarvan sprake was, zwaar bevechten (Duyvendak & Giugni 1995, 100).

Eigenlijk behoort vooral de vleugel van de natuurbescherming tot een *low profile* gebied in de politiek. Voor milieu-organisaties die zich bezighouden met kwesties rond transport is dit bijvoorbeeld minder eenduidig; met name conflicten rondom de aanleg of uitbreiding van luchthavens zijn in nogal wat landen hoog opgelopen.

Deze verschillen binnen de milieubeweging vinden we terug in tabel 3. Uit het optreden van de politie tegen demonstranten blijkt dat overheden in alle landen op een vergelijkbare manier onderscheid maken tussen

demonstranten die zich bekommeren om (kern)energie, transportkwesties of natuurbescherming.¹² Het hardst wordt opgetreden tegen demonstranten op het *high profile* gebied van (kern)energie, vervolgens tegen demonstranten die zich druk maken om transport, terwijl acties van natuurbeschermers, ook als ze een radicaal karakter dragen (met name in Duitsland en Nederland), vriendelijker door de overheid tegemoet worden getreden. Uit de cijfers blijkt dat niet zozeer de strategie en actiemethoden van manifestanten de overheidsreactie bepaalt, als wel de vraag in hoeverre de overheid zich bedreigd voelt in haar vitale belangen: gaat het om een *high profile* dan wel om een *low profile* onderwerp?

Tabel 3 Niveau van repressie ten aanzien van de milieubeweging op drie onderscheiden thema's in vier landen, gecontroleerd voor actierepertoire (tussen haakjes: totaal aantal onconventionele acties per thema)

a) Percentages van repressief tegemoet getreden acties

	Frankrijk	Duitsland	Nederland	Zwitserland
Energie	18.1 (282)	27.7 (310)	34.3 (67)	11.0 (91)
Transport	8.3 (36)	27.2 (136)	14.3 (28)	1.4 (74)
Natuurbescherming	11.4 (44)	4.0 (125)	12.0 (75)	2.1 (47)

b) Gemiddeld aantal gearresteerden

	Frankrijk	Duitsland	Nederland	Zwitserland
Energie	0.2 (282)	12.0 (310)	1.5 (67)	0.8 (91)
Transport	0.0 (36)	2.9 (136)	0.1 (28)	0.0 (74)
Natuurbescherming	0.2 (44)	0.3 (125)	0.1 (75)	0.0 (47)

Op een meer omstreden gebied gaat de milieubeweging in de loop van de tijd ook zelf steeds radicalere actievormen te hanteren. Uit tabel 4 blijkt dat een *high profile* onderwerp als (kern)energie in alle landen het laagste percentage conventionele acties kent en het hoogste percentage confrontatieve en gewelddadige acties. Naast deze verschillen in thema's springen de verschillen tussen landen overigens ook scherp in het oog (daarop wordt hieronder ingegaan).

Tabel 4 Actierepertoires van de milieubeweging op drie onderscheiden thema's in vier landen (tussen haakjes: totaal aantal acties per thema)

a) Percentages conventionele acties				
	Frankrijk	Duitsland	Nederland	Zwitserland
Energie	8.4 (311)	26.5 (422)	17.3 (81)	44.8 (223)
Transport	16.3 (43)	36.3 (215)	26.3 (38)	35.1 (325)
Natuurbescherming	45.7 (81)	57.9 (297)	42.3 (130)	59.9 (182)

b) Percentages van confrontatieve en gewelddadige acties				
	Frankrijk	Duitsland	Nederland	Zwitserland
Energie	34.7 (311)	22.3 (422)	35.8 (81)	6.7 (223)
Transport	25.6 (43)	22.7 (215)	15.8 (38)	0.0 (325)
Natuurbescherming	17.3 (81)	7.7 (297)	31.5 (130)	1.6 (182)

Uit deze cijfers kunnen we opmaken dat de milieubeweging met name op het terrein van de natuurbescherming veel conventionele acties onderneemt, die vaak voor de buitenwereld niet of nauwelijks zichtbaar zijn. Met betrekking tot zo'n *low profile* onderwerp stellen de autoriteiten zich open op; verdergaande actiemiddelen hoeven niet gehanteerd te worden. Op die terreinen waarop de overheid minder toegankelijk is, ontstaat een strijd die met radicale en (of) massale middelen wordt uitgevochten. Kernenergie is daarvan het meest bekende voorbeeld in de hoek van de milieubeweging.

Willen we begrijpen waarom de milieubeweging er in het geval van kernenergie in geslaagd is om een respectabel deel van haar achterban in beweging te krijgen, dan moeten we stilstaan bij de definitie die kernenergie in de strijd tussen overheid en beweging kreeg. Door de politieke klasse werd kernenergie gedefinieerd als een *high profile* onderwerp: de wijze van energievoorziening stond voor de overheid eigenlijk niet ter discussie en in eerste instantie werd in alle landen dan ook geprobeerd om de milieubeweging bij dit onderwerp buiten te sluiten. Doordat de autoriteiten zo scherp stelling kozen, kreeg de kwestie in de meeste landen al snel een Wij-Zij-karakter: het was de (electro)staat tegen de 'gewone mensen'. Maar de opstelling van de politieke klasse was niet de enige reden waarom de beweging in staat was tot mobilisatie. Ook de doelen van de beweging zelf speelden hierin een grote rol. Kernenergie werd gedefinieerd als exemplarisch voor de ontwikkeling in de richting van een technocratische en centralistische staat. Bovendien kon, via radio-actieve straling, kernenergie geassocieerd worden met kernwapens. Het was, met andere woorden, geen

onderwerp waar het positieve verhaal van ecologische modernisering voor gold. Evenmin hoefden burgers zich schuldig te voelen: de nadelen werden als zo eenduidig en groot voorgesteld dat het een kwestie kon worden van voor of tegen - een beetje kernenergie was geen begaanbare tussenweg.

Vergeleken hiermee hebben de vragen rond mobiliteit een dubbelzinniger karakter. Hoewel het kunnen garanderen van mobiliteit voor de overheid een hoge urgentie heeft, zeker in een land als Nederland dat zich afficheert als distributieland, raakte deze kwestie tot nu toe nog niet zo gepolariseerd als kernenergie. Enerzijds omdat er met de politieke autoriteiten tot op zekere hoogte te praten viel over parcoursaanpassingen van snelwegen, maximale aantallen passagiers voor vlieghavens en de trajectkeuze van hogesnelheidslijnen. Anderzijds omdat de milieubeweging niet geheel en al tegen de voorstellen voor grote mobiliteit is, maar eerder grenzen wil stellen aan de groei. Het absolute verzet zoals we dat tegenkwamen bij kernenergie, zal zich op mobiliteitsvlak minder snel manifesteren, ook al omdat de risico's als kleiner gedefinieerd worden dan bij kernenergie (althans op de korte termijn). Voorbeelden van de strijd rond luchthavens in Düsseldorf, Frankfurt en Tokyo leren echter dat ook transportonderwerpen een *high profile* karakter kunnen krijgen, wanneer autoriteiten door scherp stelling te nemen er niet meer in slagen om het beeld overeind te houden dat ook zij zich bekommeren om het milieu. Op dat moment kan de milieubeweging een eerste stap zetten naar een voorstelling van Wij-milieubewusten versus Zij-milieubarbaren. Wanneer duidelijk kan worden gemaakt dat het niet-ecologische belang in de politiek domineert, krijgt de milieubeweging de strategische mogelijkheid tot massale en (of) radicale manifestaties - een mogelijkheid die tegelijkertijd een noodzakelijkheid is, wil ze kans maken om de plannen van de politieke autoriteiten te vrijdelen.

Hoe massaal de acties worden, zal vervolgens afhangen van de ideologie van de beweging. Het eenvoudigst is het wanneer mobiliteit zelf als verwerpelijk wordt afgewezen en een 'onthaaste' samenleving als wenkend perspectief wordt geschetst. Zo'n verhaal breekt met de consensus tussen overheid en beweging dat iedereen baat heeft bij ecologische modernisering. Het Wij-Zij-perspectief tekent zich dan van twee kanten af: nadat de overheid zich anti-groen heeft getoond, verklaart de beweging zich diepgroen. Waarschijnlijk zal zo'n verhaal vooral tot *radicale* en minder tot massale actie leiden.

Met een verhaal waarin mobiliteit als een groot goed wordt beschouwd dat juist daarom eerlijk moet worden verdeeld, kan de milieubeweging daarentegen in principe een heel *groot* publiek aanspreken. Wanneer de milieubeweging zich niet tegen vliegen in het algemeen keert maar stelt dat Schiphol 'groot genoeg' is, dan maakt ze van de overblijvende vliegkilo-

meters een verdelingsvraagstuk en daarmee een *politieke* kwestie. Hoeveel burgers ook werkelijk te mobiliseren zijn om de politiek vervolgens op haar verantwoordelijkheid te wijzen is juist dan nog de vraag. In de eerste plaats moeten er voldoende mensen zijn die het schuldgevoel hebben dat zij door te vliegen mogelijk iets doen dat ten koste gaat van de natuur en van hun eigen en andermans toekomst. In de tweede plaats moeten die mensen onderkennen dat een verdelingsvraagstuk niet individueel kan worden opgelost. In de derde plaats tenslotte moet ook nog de verwachting bestaan dat de politiek haar verantwoordelijkheid zal nemen door te reguleren. Kortom, het Wij-Zij-perspectief dat de milieubeweging nodig heeft om te kunnen mobiliseren mag niet zo scherp komen te liggen dat Wij niets meer kunnen verwachten van Zij (hen) - want dan zullen weinigen zich de moeite getroosten om in beweging te komen. De milieubeweging moet balanceren: enerzijds moeten de voornemens van de overheid worden bekritiseerd, anderzijds moet dezelfde overheid geloofwaardig genoeg blijven om te kunnen worden aangesproken op de oplossing van problemen, waarvan ook de activisten zich schuld bewust realiseren dat ze er zonder overheid niet uitkomen.

Deze dilemma's van collectieve actie spelen in alle vier de onderzochte landen. Toch loopt het actierepertoire van de milieubeweging tussen de landen uiteen. Wat leren verschillen tussen landen?

Reusachtige verschillen tussen landen

In de eerste twee paragrafen zijn we al gestoten op een aantal verschillen tussen landen, met name in de mate waarin overheden repressief reageerden en, als reactie hierop, in de per land uiteenlopende actierepertoires van de milieubeweging. Tot nu toe hadden deze cijfers betrekking op drie terreinen van de milieubeweging, te weten natuurbescherming, transport en (kern)energie. Uit tabel 5 valt op te maken dat ook wanneer we alle milieu-acties gezamenlijk in ogenschouw nemen, er grote verschillen bestaan in de strategieën en actierepertoires van de milieubewegingen.

In dit kader zal ik vooral stilstaan bij het actierepertoire van de Nederlandse milieubeweging in vergelijking tot dat van de andere drie landen. Het relatief hoge aantal confrontatieve acties in Nederland springt in het oog en, daarmee corresponderend, het lage percentage meer gematigde, demonstratieve acties. Dat betekent overigens niet dat het actierepertoire in Nederland überhaupt erg gewelddadig zou zijn, want vergeleken met Duitsland en zeker Frankrijk is het percentage gewelddadige acties hier gering. Door de openheid van het politieke systeem en het verhoudingsge-

wijs lage repressieniveau blijft het aandeel van geweld in het actierepertoire beperkt. Tegelijkertijd zorgt de grotere tolerantie ten opzichte van vormen van illegaal protest en burgerlijke ongehoorzaamheid ervoor dat de Nederlandse bewegingen zich meer dan hun buitenlandse tegenhangers het gebruik van confrontatieve strategieën als bezettingen en blokkades kunnen veroorloven (Koopmans & Duyvendak 1991, 253).

Tabel 5 Actierepertoire van de milieubeweging in vier landen 1975-1990 (in procenten)

	Duitsland	Frankrijk	Nederland	Zwitserland
demonstratief	70.5	63.5	56.8	89.6
confrontatief	18.6	16.8	35.6	4.7
gewelddadig	10.8	19.6	7.7	5.5
totaal	99.9	99.9	100.1	99.8
(aantal onconventionele acties)	(569)	(367)	(175)	(209)

Nu moeten we als we het actierepertoire van de Nederlandse milieubeweging willen evalueren, niet alleen kijken naar de zichtbare (demonstratieve, confrontatieve of gewelddadige) manifestaties op straat. Ook het lid worden van een milieu-organisatie kan worden opgevat als een actieve daad. Zoals reeds aangegeven is dit in het geval van de milieubeweging zelfs de meest kenmerkende activiteit, juist ook in Nederland. De Nederlandse milieubeweging spant wat ledentallen betreft niet alleen relatief maar ook in absolute aantallen de kroon: 3.288.358 betalende aanhangers op 1 januari 1996 (Vroege Vogels, 31 december 1995).

In feite manifesteren zich in de Nederlandse milieubeweging alle gesignaleerde kenmerken van deze beweging in een verhevigde vorm. Ook de Nederlandse milieubeweging kan dus niet in één beeld gevangen worden. Enerzijds is zij de reus op lemen voeten (heel veel leden en een relatief gematigd actierepertoire), anderzijds heeft zij ook een meer radicale vleugel. Met andere woorden: de Nederlandse beweging is nog meer een *low profile* beweging dan in andere landen, maar kan zich ook hier van een minder vriendelijke kant laten zien. Bij tijd en wijle is zelfs sprake van een behoorlijk conflict over *high profile* kwesties. Alleen in de mate van gewelddadigheid gaat het beeld van de Nederlandse milieubeweging als prototypisch voor de milieubeweging niet op: de Duitse en Franse milieubeweging kennen een veel gewelddadiger vleugel.

Het feit dat de Nederlandse milieubeweging alle kenmerken in een verhevigde vorm laat zien, vloeit in de eerste plaats voort uit de plaats van groen in de Nederlandse politiek. Ook in de politieke arena zien we namelijk dat Nederland een extreme variant vertegenwoordigt van het algemene beeld dat de milieubeweging relatief open tegemoet wordt getreden. Nergens krijgt de beweging zoveel subsidie en nergens is een beweging zo goed vertegenwoordigd in overleg- en adviescommissies als in Nederland. Nergens ook leek het politieke landschap al zo snel zo groen als in Nederland; zo groen dat zelfs de oprichting van een groene partij lange tijd overbodig scheen. Niet alleen D66, de PvdA en de klein-linkse partijen scoorden hoog op hun *green credentials*, ook de VVD gooide hoge ogen. Als er ergens het beeld werd opgeroepen van wij-met-z'n-allen-voor-het-milieu, dan was het wel in Nederland. Wellicht heeft dit groene imago de laatste tijd enige deuken opgelopen en is het politieke landschap in Duitsland nu bijvoorbeeld groener dan bij ons, ook al omdat daar een gevestigde en succesvolle groene partij de anderen effectief onder druk kan zetten. Maar zelfs als de prioriteit van groen in de Nederlandse politiek is afgenomen, dan nog wordt de openheid ten aanzien van de milieubeweging tot nu toe gewaarborgd door de informele traditie van overleg, coöptatie en het streven naar consensus.

Deze concensuele benadering van milieukwesties door de Nederlandse politiek maakt dat de eerder gesignaleerde strategische dilemma's voor de milieubeweging zich in Nederland in zeer pregnante vorm voordoen. Hier is een frontale aanval van de milieubeweging op de overheid ongeloofwaardig: het Wij-tegen-Zij-perspectief functioneert alleen wanneer de overheid noch wil luisteren (procedureel), noch water in de wijn wil doen (substantieel). Terwijl in Frankrijk de milieubeweging wél moet opereren in een dergelijke gepolariseerde Wij-Zij-context (met alle specifieke mobilisatiedilemma's van dien), is de situatie in Nederland omgekeerd: waarom in beweging komen tegen een overheid die op z'n minst suggereert ook het beste voor te hebben met het milieu?

Nogmaals: deze pacificerende strategie van de kant van de overheid is soms een zegen, namelijk wanneer zo, zonder radicale of massale mobilisaties, resultaat kan worden geboekt. Wanneer de milieubeweging en de politiek het ecologische moderniseringsperspectief even zonnig invullen (in termen van kansen en nieuwe groeimogelijkheden) dan hoeft de beweging niet te mobiliseren. Ze kan haar repertoire beperken tot conventionele acties. Maar wat als de beweging op een concreet onderwerp iets anders wil dan de politiek? Heeft de beweging dan in Nederland nog wel een eigen verhaal om mensen te mobiliseren? Dat is zeer de vraag. Zoals we hebben gezien spreken overheid en beweging hier grotendeels dezelfde taal

- en dat is ook niet toevallig. Welke doelen de beweging zich stelt, hangt namelijk af van de mate van welwillendheid van de overheid: hoe opener de overheid zich toont, hoe lichter groen het gedachtengoed van de beweging zal zijn. En vice versa: hoe geslotener de politiek, hoe dieper groen de doelen van de milieubeweging kleuren. Dat beweging en overheid juist in Nederland de gemeenschappelijke taal van ecologische modernisering zijn gaan spreken, hoeft gelet op de politieke openheid niet meer te verbazen.

Overeenstemming in doelen tussen de overheid en de beweging is echter niet alleen een probleem voor een beweging; ze geeft haar ook recht van spreken. Wanneer de politieke klasse het milieu immers echt zo hoog heeft, kan ze op die prioriteit worden aangesproken. Bovendien kan het hebben van min of meer dezelfde doelen potentiële participanten van de milieubeweging ervan overtuigen dat het de moeite waard is om in verzet te komen. De politieke klasse kan niet alleen aan haar mooie woorden worden herinnerd, er lijkt ook een gereede kans te bestaan dat autoriteiten op hun schreden terugkeren, wanneer ze hun beloften tenminste serieus nemen. Stel dat minister De Boer het echt meent van die milieubaan...

Noten

* Ik wil de (gast-)redactie, met name Geert de Vries, danken voor hun stimulerende commentaar op een eerdere versie van dit artikel, en Hein-Anton van der Heijden, Tuur Mol en Wijnand Duyvendak voor hun kritische meeziens.

1. Met 'de politiek' wordt hier bedoeld op alle instituties van de representatieve democratie. Natuurlijk is voor een analyse van de dilemma's van de milieubeweging een nauwkeuriger operationalisatie onontbeerlijk. Zie: Duyvendak (1995), Duyvendak e.a. (1992) en Kriesi e.a. (1995), waarop de huidige tekst voortbouwt.

2. Het betreft hier een internationaal vergelijkend onderzoek verricht door een gemengd Zwitsers-Nederlands team, waarbij nieuwe sociale bewegingen (zoals de vredes-, de homo-, de solidariteits-, de autonomen- en de milieubeweging) in vier landen in relatie tot hun respectieve-

lijke politieke systemen in kaart zijn gebracht. De data die in dit artikel worden gepresenteerd zijn tenzij anders aangegeven afkomstig uit een krantenonderzoek, een van de voornaamste vormen van materiaalverzameling in dit project. Zie voor zowel de resultaten van dit onderzoek als een verantwoording van de methode van dataverzameling: Duyvendak e.a. (1992), Duyvendak (1995), Koopmans (1995) en Kriesi e.a. (1992, 1995).

3. Welke organisaties wel of niet tot de milieubeweging gerekend moeten worden is inzet van een uitgebreid debat (zie o.a.: Van der Heijden 1992, Rucht 1990). In dit artikel heb ik gekozen voor een zo inclusief mogelijke omschrijving; ook natuurbeschermingsorganisaties en de radicale anti-kernenergievleugel maken deel uit van de milieubeweging. Alleen zo'n brede opvatting maakt het mogelijk

om verschillen tussen organisaties te laten zien.

4. Hoewel ook de radicale vleugel slechts relatief radicaal is: ook de radicalen in de milieubeweging blijken uiteindelijk minder geneigd tot het gebruik van geweld dan leden van de kraakbeweging (Duyvendak 1995, 173).

5. In dit artikel wordt voor de overzichtelijkheid van de analyse gedaan alsof er zich één verschuiving heeft voltrokken binnen de milieubeweging, van een anti-kapitalistisch discours naar een discours van ecologische modernisering. De werkelijkheid is complexer, en daarom moeten alle generalisaties in de tekst navent worden genuanceerd. Zie bijvoorbeeld voor de spanning tussen het discours van ecologische modernisering enerzijds en Becks theorie van de risicomaatschappij anderzijds: Mol & Spaargaren (1993). Voor drie lezingen van ecologische modernisering: Hajer (1994).

6. Preciezer: mobiliteit kan tot een probleem worden nu de beweging gelooft dat het kan worden opgelost.

7. In dit artikel beperk ik mij tot deelname aan de *milieubeweging* als vorm van betrokkenheid bij het milieu. Bewust consumeren, afval scheiden en andere milieuvriendelijke handelingen blijven dus buiten beschouwing. Bij een sociale beweging gaat het om collectieve, uitdagende handelingen gericht op autoriteiten.

8. Het valt buiten het bestek van dit artikel om diep in te gaan op de preciese dynamische verschillen tussen bewegingen in ledentallen, aantallen acties, enz. Koopmans (1995) laat zien hoe sociale bewegingen zich in golven ontwikkelen,

waarbij opvalt dat er naast verschillen in de dynamiek tussen bewegingen ook zoveel gemeenschappelijke dynamiek is dat je van omvattende protestgolven kunt spreken.

9. Klopt deze analyse, dan is ook duidelijk waarom matigingsstrategieën gebaseerd op de veronderstelde behoefte van mensen om zich van anderen te onderscheiden (Aarts e.a. 1995), op milieugebied niet of nauwelijks effectief zijn.

10. Naast de relatief ruimhartige subsidiëring van de milieubeweging, is dit een mogelijke, tweede verklaring voor de vergaande professionalisering van deze beweging.

11. Consumentenboycots kunnen worden opgevat als een verbreding van het repertoire van de milieubeweging: ze bieden grote groepen mensen de gelegenheid om iets meer te doen dan alleen een bedrag te gireren. De effectiviteit van het opereren via de markt hoeft niet onder te doen voor de succeskansen in de politieke arena. Het kan echter ook worden opgevat als een verschuiving, in plaats van een verbreding. Waar de beweging in de politiek schuld bewust moet vragen om ingrijpen om alle burgers in hun handelen te beperken, krijgt de milieubewuste burger op de markt het gevoel iets te kunnen doen tegen het kwaad aangericht door anderen.

12. Om dat te kunnen vergelijken hebben we gekeken naar de wijze van optreden van autoriteiten ten aanzien van acties op de drie genoemde terreinen, waarbij van de kant van de bewegingen hetzelfde actierepertoire werd gebruikt (dus gecontroleerd voor het actierepertoire).

Literatuur

- Aarts, W., J. Goudsblom, K. Schmidt & F. Spier, *Toward a Morality of Moderation*. Amsterdam: Amsterdam School for Social Science Research, 1995.
- Aya, R., *Rethinking Revolutions and Collective Violence. Studies on Concept, Theory and Method*. Amsterdam: Het Spinhuis, 1990.
- Cramer, J., *De groene golf. Geschiedenis en toekomst van de milieubeweging*. Utrecht: Jan van Arkel, 1989.
- Diani, M. & H.A. van der Heijden, Antinuclear movements across nations: explaining patterns of development. In: *Flam*, 355-382, 1994.
- Driel, P. van, e.a., *Ecologische modernisering*. Amsterdam: Wiardi Beckman Stichting, 1993.
- Duyvendak, J.W., *The Power of Politics. New Social Movements in France*. Boulder (Co.): Westview Press, 1995.
- Duyvendak, J.W. & M. Giugni, Social movement types and policy domains. In: Kriesi e.a. (1995, 82-110).
- Duyvendak, J.W., H.A. van der Heijden, R. Koopmans & L. Wijmans, *Tussen verbeelding en macht. 25 jaar nieuwe sociale bewegingen in Nederland*. Amsterdam: SUA, 1992.
- Finger, M. (ed.), *The Green Movement Worldwide*. Greenwich (Conn.)/London: JAI Press, 1992.
- Flam, H., *States and Anti-nuclear Movements*. Edinburgh: Edinburgh UP, 1994.
- Gorter, H., *Ruimte voor natuur. 80 jaar bezig voor de natuur van de toekomst*. 's-Graveland: Vereniging tot behoud van Natuurmonumenten in Nederland, 1986.
- Hajer, M.A., Ecological Modernisation as Cultural Politics. In: S. Lash, B. Szerszynski & B. Wynne (eds.), *Risk, Environment and Modernity: Towards a New Ecology*. London: Sage, 1996.
- Hajer, M.A., *The Politics of Environmental Discourse. Ecological Modernisation and the Policy Process*. New York/London: Cambridge UP, 1995.
- Heijden, H.A. van der, Van kleinschalig utopisme naar postgiro-activisme? De milieubeweging 1970-1990. In: Duyvendak e.a. (1992,77-98).
- Heijden, H.A. van der, R. Koopmans & M.G. Giugni, The West European Environmental Movement. *Conflicts and Change*, Supplement 2, 1-40, 1992.
- Hey, C. & U. Brendle (Her.), *Umweltverbände und EG. Strategien, politische Kulturen und Organisationsformen*. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1994.
- Hooghe, M., De milieubeweging, een reus op duizend voetjes. In: S. Hellemans & M. Hooghe, *Van mei '68 tot Hand in Hand. Nieuwe sociale bewegingen in België 1965-1995*. Leuven/Apeldoorn: Garant, 1995.
- Huber, J., *Die Verlorene Unschuld der Oekologie. Neue Technologien und Superindustrielle Entwicklung*. Frankfurt am Main: Fisher, 1982.
- Jamison, A., R. Eyerman & J. Cramer, *The making of the New Environmental Consciousness. A Comparative Study of the Environmental Movements in Sweden, Denmark and the Netherlands*. Edinburgh: Edinburgh UP, 1991.
- Johnston, H. & B. Klandermans (red.), *Social Movements and Culture*. Minneapolis: Minnesota Press, 1995.

- Kitschelt, H., Political opportunity structure and political protest: anti-nuclear movements in four democracies. *British Journal of Political Science*, 16 (1986), 57-85.
- Koopmans, R., *Democracy from Below. New Social Movements and the Political System in West Germany*. Boulder (Co.): Westview Press, 1995.
- Koopmans, R. & J.W. Duyvendak, Protest in een pacificatie-democratie. *Mens en Maatschappij*, jrg. 66 (1991), 3, 233-256.
- Koopmans, R. & J.W. Duyvendak, The political construction of the nuclear energy issue and its impact on the mobilization of anti-nuclear movements in Western Europe. *Social Problems*, vol. 42 (1995a) 2, 235-251.
- Koopmans, R. & J.W. Duyvendak, Conclusion. In: Kriesi e.a. (1995b, 238-252).
- Kriesi, H., *Organizational development of new social movements and their political context* (paper), 1994.
- Kriesi, H. & J.W. Duyvendak. National cleavage structures. In: Kriesi e.a. (1995, 3-25).
- Kriesi, H., R. Koopmans, J.W. Duyvendak & M. Giugni, New social movements and political opportunities in Western Europe. *European Journal of Political Research*, 22 (1992), 219-244.
- Kriesi, H., R. Koopmans, J.W. Duyvendak & M. Giugni, *New Social Movements in Western Europe. A Comparative Analysis*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1995.
- McAdam, D., *Political Process and the Development of Black Insurgency, 1930-1970*. Chicago: University of Chicago Press, 1982.
- Mol, A.P.J. & G. Spaargaren, Environment, modernity and the risk-society: the apocalyptic horizon of environmental reform. *International Sociology*, vol. 8 (1993), 4, 431-459.
- Morris, A.D. & C. McClurg Mueller (eds.), *Frontiers in Social Movement Theory*. New Haven/London: Yale UP, 1992.
- Noort, W. van, *Bevlogen bewegingen. Een vergelijking van de anti-kernenergie-, kraak- en milieubeweging*. Amsterdam: SUA, 1988.
- Rucht, D., Campaigns, skirmishes and battles: anti-nuclear movements in the USA, France and West Germany. *Industrial Crisis Quarterly*, (1990), 4, 193-222.
- Rucht, D., The anti-nuclear power movement and the state in France. *Flam*, (1994), 129-162.
- Rüdig, W., *Anti-nuclear Movements. A World Survey of Opposition to Nuclear Energy*. Harlow (Essex): Longman, 1990.
- Schumacher, E.F., *Small is beautiful*, London: Blond & Briggs, 1973.
- Snow, D.A. & R. Benford, Ideology, Frame Resonance, and Participant Mobilization. *International Social Movement Research*, (1988), 1, 197-217.
- Snow, D.A. & R. Benford, Master Frames and Cycles of Protest. In: Morris & McClurg Mueller (1992), 133-155).
- Snow, D.A., E.B. Rochford, S.K. Worden & R. Benford, Frame Alignment Processes, Micromobilization, and Movement Participation. *American Sociological Review* 51 (1986), 464-481.
- Spaargaren, G. & A.P.J. Mol, Sociology, Environment, and Modernity: Ecological Modernization as a Theory of Social Change. *Society and Natural Resources*, 5 (1992), 323-344.

Tarrow, S., *Power in Movement. Social Movements, Collective Action and Mass Politics*. New York/London: Cambridge UP, 1994.

Tellegen, E., *Milieubeweging*. Utrecht/Antwerpen: Het Spectrum, 1983.

Tellegen, E. & J. Willems, *Milieuactie in Nederland*. Zutphen: De Trommel, 1978.
